

Hans Tausen: Kampen for en dansk Luther

En historiografisk undersøgelse af Hans Tausen-
receptionen i det 20. århundrede

Ph.d.-stipendiat, cand.theol. Rasmus H.C. Dreyer

Abstract: The article is a historiographical examination of the reception of the Danish reformer Hans Tausen: The Lutheran Orthodox theologians (late 16th-17th century) distanced themselves from Tausen, as they identified his theology as 'Zwinglian'. Pietism and Rationalism (second half of the 18th century), in contrast, defended Tausen and even called him the 'Danish Luther' because of what they saw as 'Lutheran' aspects of his theology. A critical focus (from around 1850) did not change the general description. The article emphasizes that the examinations of the 20th century are still to be grouped into two, since the focus either is on the 'Lutheran' perspectives or Tausen as influenced by the 'humanistic' Reformation, by some alternatively identified as a kind of 'Philippistic' or 'Wittenberg' theology. A renewed examination of Tausen's theology must rather be understood as a synthesis of continuity and reorientation.

Key words: Hans Tausen – reformation – Danish reformation – historiography – Lutheran reception – humanism and the Reformation – Lutheranism.

Indledning

“Tausen rettede sig og hans Øjne blev mørke.

‘Jeg har intet at angre.’

Prioren trommede med Fingrene paa Bordpladen.

‘Du sætter min Taalmodighed paa en haard Prøve. Du fortjener ikke, at jeg viser dig Godhed, men jeg kan ikke se bort fra min fordums Kærlighed til dig. Jeg kan ikke slippe Haabet om, at du vil vende tilbage fra din Vildfarelses Vej. Gaa til din Celle.’

‘Det nytter ikke,’ skreg Tausen og fægtede med Armene. ‘Jeg er ikke paa nogen Vildfarelsens Vej. Jeg har ikke noget at tage tilbage. Jeg kan ikke handle imod min Samvittighed – jeg kan ikke handle imod Guds Ord.’ Eskil havde rejst sig. Han saa forfærdende ud i sin Vrede. Han pegede

paa Døren.
‘Førføj dig bort!’¹

Det er sådan, vi kender Hans Tausen (1494/98-1561) – som den uforfærdede, danske Luther. Og det er sådan, Niels Aage Barfoed beskriver ham i sin roman *Den nye Dag*: Tausen er Danmarks Luther, og hans prior Eskil Thomsen er Tausens egen Johannes Staupitz. Uddraget beskriver, hvordan pastor Barfoed har forestillet sig Eskil Thomsens reaktion på den skærtorsdagsprædiken i Antvorskov, der siden de første levnedbeskrivelser er blevet fremhævet som afgørende for Tausens påståede omvendelse.

Allerede få år efter Tausens død er konturerne opridset til billedet af Tausen som den førende danske – og ‘lutherske’ – reformator. I nærværende artikel vil jeg påvise de receptionshistoriske spor, som de gør sig gældende i det 20. århundredes forskning. Artiklen baserer sig på dele af min behandling af emnet i min prisopgavebesvarelse *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi*.² I denne som i nærværende artikel anvender jeg historisk-teologiske rubriceringer og definitioner med udpræget forsigtighed. Generelt betragtes de kendte teologiske rubriceringer – f.eks. ‘luthersk’ – derfor som en form for ahistoriske applikationer eller positioner, der snarere er bestemt af læserens samtid end f.eks. af Tausens og reformationens egen opfattelse. Hvis en definition anvendes med nævnte forsigtighed noteres den med enkeltcitationstegn. Artiklen ser for oversigtens skyld bort fra almenhistoriske værker.

1. Den ældre reception o. 1570 til 1900

Det er et forholdsvis uhomogent materiale, der foreligger fra Hans Laugesens gravskrift fra o. 1570 indtil den kritiske vending i historieforskningen.³ Det tidligste materiale fra 1500-tallet er behæftet med mangler og legendariske træk, men i kilderne er der dog enighed om, at Tausen skal forstås i tilknytning til Luther – forstået i kraft af hans specifikke virke som reformator. For en ‘luthersk’ levnedbeskriver er

1. N.Aa. Barfoed, *Den nye Dag. Roman om Hans Tausen* (København: O. Lohses Forlag Eftf. 1951), 97.
2. R.H.C. Dreyer, *Hans Tausen. Forskning. Historie. Teologi. Prisopgavebesvarelse: “Studier i Hans Tausens forhold til Luther”* (upubl., 2010).
3. Hos P. Terpager, *Inscriptiones Ripenses, Latinae, Danicae, Germanicae* (København: 1702), 35-38, og E. Pontoppidan, *Annales Ecclesiae Danicae diplomatici, oder nach Ordnung der Jahre abgefasset und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck III* (København: O. Lynow 1747), 149.

der ingen tvivl om Tausens 'lutherdom', om end en sådan subjektiv-teologisk forståelse næppe er historisk pålidelig. På samme måde er ortodoksiens og særligt Hans Poulsen Resens teologiske vurderinger applikationer af det samtidige ortodoks-lutheranske, teologiske klima.⁴ De er dog også reelle forsøg på en teologisk positionering af Tausens teologi som 'zwingliansk'. Restitutionen af Tausen som 'lutheraner' er karakteristisk for særligt pietismen, bl.a. hos Erik Pontoppidan i f.eks. *Annales Ecclesiae III*, hvorfra udtrykket "der Dänische Luther" hidrører, og Poul Røn i hans *Sciagraphia Lutheri Danici*.⁵ Sidstnævnte antyder, at Tausen teologisk var nærmere Melanchthon end Luther. Imidlertid sker der gradvist også videnskabelige landvindinger frem mod Fr. Münters og Chr. Th. Engelstofts spirende kritiske forskning i perioden 1800-1850.⁶ Man kan derfor iagttage en reduktion i de legendariske træk i beretningerne om Tausen, selvom folkelige fremstillinger fra især reformationsjubilæet i 1836 netop fremhæver disse.

Den kildekritiske metodes indførelse resulterer i videnskabeligt arbejde med reformationshistorien. Det er derfor naturligt, at Tausen også bliver genstand for nye og indgående afhandlinger hos bl.a. historikerne H. Knudsen og A. Heise.⁷ Dog er det stadig den teologiske veneration, der gør sig gældende, når kirkehistorikerne vurderer Tausens teologi. H.F. Rørdam indser f.eks. ikke, at Tausens 'lutherdom' kan synes fraværende i spørgsmålet om nadveren på herredagen i København i 1533. Her synes C. Paludan-Müllers betragtninger fra perioden at være mere nuancerede.⁸ Han påpeger, at en hårfin skelnen mellem 'luthersk' og 'zwingliansk' snarere er partipolitik end saglig

4. H. P. Resen, *Lutherus triumphans* (København: u.å.). Nærmere oplysninger vedr. værket: Bjørn Kornerup, *Biskop Hans Poulsen Resen II*, Kirkehistoriske Studier 2.XXVIII, udg. v. Vello Helk (København: Gad 1968), 165-169.
5. P. Røn, *Sciagraphia Lutheri Danici, Sive Biographia primi in Dania restauratoris Doctrinæ sanæ, Mag. Johannis Tausani...* (København: Nic. Möller 1757).
6. F. Münter, *Den Danske Reformationshistorie I-II* (København: Schultz 1802); C.T. Engelstoft bl.a. *Reformantes et Catholici tempore quo sacra emendata sunt in Dania concertantes* (København: Schultz 1836), senere "Hans Tausens Proces for Herredagen i Kjøbenhavn og den skibyiske Chronike", *Historisk Tidsskrift* 3.VI (1867-69), 1-66.
7. Særligt vedr. Tausen, H. Knudsen, "Bidrag til den danske Reformationshistorie", *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* (1847), 85-137. A. Heise primært "Herredagen i Kjøbenhavn 1533", *Historisk Tidsskrift* 4.III (1872-73), 222-517; Rettelser 667-670; Tillæg IV, 634-642. Om Tausen afs. VII, 436ff.
8. H.F. Rørdam bl.a. i "Bidrag til M. Hans Tausens Levnet", *Kirkehistoriske Samlinger* [herefter *KS*] 2.III (1864-66), 1-46; 292-367; 840-842. C. Paludan-Müller især i *Grevens Feide, skildret efter trykte og utrykte Kilder I-II* (København: C.A. Reitzel 1853). Se hertil F. Hammerichs 'lutherske' indvendinger i *Nordisk Universitets-Tidsskrift* 1 (1854), 151.

bedømmelse, ligesom han – som L. Koch – fremhæver, at Tausen i højere grad er rundet af en 'filippistisk' teologi.⁹ For Rørdam, Engelstoft m.fl., er Tausen 'lutheraner' og ikke en humanistisk skolet munk, hvis teologi i en kontinuerlig proces har udviklet sig til en reformatorisk forkyndelse af mulig 'filippistisk' eller bredt forstået 'lutheransk' observans. Det er således tydeligt, at læsningen fortsætter i de to spor, der i de ældre værker er repræsenteret af Resen og Pontopidan/Røn. Disse hovedspor radikaliseres yderligere i det 20. århundredes forskning.

2. Det lutherske spor

P. Severinsen er blandt de første, der drager nytte af Luther-renæssancens indsigter med henblik på Tausen.¹⁰ Han vil påvise, at Tausen er en god lutheraner og "vi [maa] regne med, at Hans Tausen var den konservative blandt vore Reformatorer" og derfor ikke havde benægtet Kristi nærvær i nadverens sakramente på den københavnske herredag i 1533, for Tausen "er trolig blevet ved de wittenbergske Anskuelser" (Severinsen 1934, 303; 306). I et aktualiserende efterord slutter Severinsen overbevist med at skrive, "at Anklagen mod Hans Tausen for Zwinglianisme maa falde", ligesom han ej heller var "katholicerende", men "Lutheraner, og hans Udtalelser paa Herredagen 1533 var lutherske" (Severinsen 1934, 314). Disse mindre artikler repræsenterer et 'luthersk' standpunkt og følges op af bl.a. Bjørn Kornerup i dennes detailstudier af Tausen. Kornerup udgiver fyldige indledninger til og facsimiler af Tausens oversættelse af Mosebøgerne (1535) og postillen (1539), og som sit forbillede Rørdam fremhæver Kornerup vedholdende Tausen som 'lutheraner'.¹¹ Kornerup baserer med hensyn til bibeloversættelsen sine iagttagelser på en artikel af Johannes Pedersen fra 1917.¹²

9. L. Koch, "Hans Tausens Postil. Et Bidrag til Prædikenens Historie i Danmark", *Theologisk Tidsskrift* 27 (1880), 204-235.
10. P. Severinsen, "Begyndelsen af Hans Tausens Prædiken", *Kirke og Folk* (1927), 26-36; "Hans Tausens Nadverlære paa Herredagen 1533 og lidt mere", *Kirke og Folk* (1934), 300-314. Lignende konklusioner i Severinsen, *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* (København: O. Lohse 1936). Første arbejde vedr. Tausen i "Dansk Salmedigtning i Reformationstiden", *KS* 5.II (1903-5), 240-255; 279-291.
11. *Hans Tausens Oversættelse af De Fem Mosebøger* (København: Levin og Munksgaard 1932); *Hans Tausens Postil* (København: Levin og Munksgaard 1934).
12. J. Pedersen, "Om Hans Tausens Oversættelse af Mosebøgerne", *Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke* 3.VIII (1917), 195-231.

Johannes Pedersen og bibeloversættelsen

Pedersens artikel er en indgående beskrivelse af karakteristika ved Tausens oversættelse. I tråd med M. Wöldike og C. Molbech fremhæver Pedersen Tausens sprogtoner og formoder, at der er tale om dialektale påvirkninger.¹³ Pedersen vurderer også oversættelsens forhold til den hebraiske tekst. Tausen er åbenlyst afhængig af Luthers oversættelse fra 1523, men “paa andre Steder [bærer Tausens oversættelse] faktisk Fortrinet og afviger i saa mange Enkelttilfælde, at det er fuldt berettiget at kalde hans Værk en selvstændig Oversættelse”. Pedersen fastslår derfor, at Tausen “foran sig har haft den hebraiske Tekst, Vulgata og en Udgave af Luthers Oversættelse fra 1523”, men ikke LXX (Pedersen 1917, 205; 230).¹⁴

Kornerup og postillen

I Kornerups indledning til Tausens postil foretages nogle iagttagelser over bl.a. perikoperækken, hvor Kornerup finder, at Tausens oversættelser ikke er efter Luthers, men “en selvstændig Oversættelse, bygget paa et primært Studium af Grundteksten og forholdende sig kritisk korrigerende overfor andre Oversættelser” (Kornerup 1934, 36). Tausens teologi i postillen er videre “et smukt og typisk Udtryk for den lutherske Forstaaelse af Kristendommen”, og “[s]om hos Luther er Grundtemaet i hver eneste af hans Prædikener Budskabet om Guds uforskyldte Naade i Kristus”, ja, Tausen følger “tæt i sin store Lærers Kølvan”. Nadversynet bestemmes som ubetvivleligt ‘tidligt-luthersk’ og beskyldningen for ‘zwinglianisme’ “er ganske ugrundet” (Kornerup 1934, 79; 89).¹⁵

13. M. Wöldike, “Betragtning over den Danske Oversættelse som Mag. Hans Tausen har gjort over De Fem Mosis Bøger”, *Skrifter som udi det Kiøbenhavnse Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste 1743-44* (1745), 1-24; C. Molbech, *Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarhundrede, særdeles Christian den Tredies Bibel af 1550* (København: Schultz 1840), 63ff.

14. Bertil Molde viste i *Källorne till Christian III:s bibel 1550* (Lund: G.W.K. Gleerup m.fl. 1949), at Tausens oversættelse er blandt kilderne til 1550-oversættelsen. I Dreyer 2010a gennemgås Tausens oversættelse på ny (248-261), hvor det vurderes, at “Tausens oversættelse af de fem Mosebøger (...) nærmere [er] en oversættelse fra Luther (1523) end fra den hebraiske tekst” (261).

15. Endvidere bestemmer Kornerup Tausens postil som et originalt litterært arbejde (Kornerup 1934, 111), men i kontrast hertil konkluderer jeg efter en fornyet undersøgelse (Dreyer 2010a, 281-349), at Tausens postil har litterære forlæg hos primært Stephan Roth, sekundært Luther og Bugenhagen.

Marie Christensen og Oluf Friis

Christensens *Hans Tausen. Fra Birkende til Ribe* (1942) er i tråd med den 'lutherske' bestemmelse, man finder hos Kornerup. Christensen sammenskriver modstridende oplysninger ved hjælp af psykologiserende formodninger og subjektive digressioner midt mellem historisk-kritiske facts. F.eks. om Tausens tid i Wittenberg, hvor mødet med Luther bliver et dramatisk "[n]u vidste han, at det var sandt og virkeligt, at et Menneske kunde blive udløst fra Angsten og vis paa Guds Barmhjertighed trods den Synd, der forgifter dets Liv." Heldigvis var der, "naar han (...) sad alene og grundede over (...) denne forunderlige Rigdom, han havde mødt (...) Hjælp at finde i Melanchthons klare Fremstilling".¹⁶ Christensen ender ufrivilligt med at bestemme Tausen som en symbiose af 'luthersk' og 'humanistisk' som repræsenteret ved Melanchthon. Hendes fremstilling hviler overvejende på to ben: Primært Røns forældede arbejde fra 1757; sekundært J. Oskar Andersens fra 1928 (se nedenfor).¹⁷ Nogen egentlig konklusion bringer Christensen ikke, men til slut skriver hun, at "Luthers Discipel var han saa fuldt som nogen" (Christensen 1942, 190). En lignende bestemmelse af Tausen som 'luthersk' findes hos Friis i *Den Danske Litteraturs Historie*.¹⁸ Han beskæftiger sig med Tausens og reformationsbevægelsens skrifter ud fra formelle ligheders indflydelse på indholdet, hvorfor Friis bestemmer synspunkterne hos Tausen som Luthers.

3. Det humanistiske spor

J. Oskar Andersen står i kontrast til de lutherske (forud-)bestemmelser af Tausen. Han ser bl.a. Tausens virke som en konsekvens af den realhistoriske udvikling: Tausens sikre stilling skyldtes derfor ikke blot Frederik I's personlige agtelse for den nye evangeliske bevægelse, men var en konsekvens af det 'tolerancedikt', som Andersen hævder

16. M. Christensen, *Hans Tausen. Fra Birkende til Ribe* (København: Gad 1942), 28f. Se den skønlitterære gengivelse hos Barfoed 1951, 76ff, hvor ligheden med Christensen er slående.

17. Christensens bog lægges til grund i moderne fremstillinger, bl.a. T. Svendrup *Hans Tausen, den danske Luther* (København: Fremad 1994); ligeså er den blandt de almindeligste referencer i videnskabelige værker: Bl.a. Kornerups bidrag til *Den danske Kirkes Historie IV* (København: Gyldendal 1959), P. Balslev-Clausens efterskrift til *Fem Reformationskrifter trykt af Hans Vingaard i Viborg 1528-30* (København: C.A. Reitzel 1987) samt flere af M. Schwarz Laustens arbejder.

18. O. Friis, *Den Danske Litteraturs Historie I. Fra Oldtiden indtil Renæssancen (c. 1615)* (København: Hirschsprung 1945), 243-248.

blev udstedt i 1527.¹⁹ Oskar Andersen bidrog til Tausen-forskningen ved sin artikel i det af ham m.fl. redigerede *Kirkeleksikon for Norden I-IV* (1900ff) og hans bredere anlagte afhandling *Reformationens Begyndelse og Hans Tausen* (1925-26).²⁰ I leksikonartiklen (1929) er Oskar Andersen forsigtig med at tale om et reformatorisk brud, selvom "T[ausens] evang. Læreopfattelse sikkert efter Wittenbergeropholdet [har] været givet". Tausens ry som "Lutheranismens d[an]ske Foregangsmand" skal findes i Skibykrøniken, men dog "fremsatte han ikke tanker, der vidner om original Begavelse", hvorfor omtalen som "den d[an]ske Luther' (...) er søgt, men ogsaa fordi T[ausen] ikke paa afgørende Maade rager op over Mænd som f.E. P. Laurensen eller Klaus Mortensen". Andersen forhaster sig nok, når han umiddelbart efter skriver, at de nævnte alle "bygger (...) helt på wittenbergsk Grund" (Oskar Andersen 1929, 501f). Udsagnet strider i hvert fald mod Andersens varsommere vurdering i 1941, hvor han lægger vægt på de humanistiske studiers indflydelse.²¹ Humanismens indflydelse på den danske reformationsbevægelse er en central pointe i Andersens forskning, og han er tilbageholdende med at vurdere teologi som særskilt 'luthersk'.²² Om herredagen i 1533 skriver Oskar Andersen, at man jo ikke kan "berømme Domsakten for Klarhed", hvorfor meningerne om, "hvad Tausen blev dømt for (...) derfor [er]

19. J. Oskar Andersen, *Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie? Særtryk af Festskrift til Kristian Erslev 28. Decbr. 1927* (København: særtryk 1927).
20. J. Oskar Andersen, art. "Tausen, Hans", *Kirkeleksikon for Norden IV* (København: Hagerup 1929), 500-503; "Reformationens Begyndelse og Hans Tausen", *Diakonissestiftelsens Aarbog* (1925-26), 16-68.
21. J. Oskar Andersen, "Hans Tausen", *Tidskriftet Danmark* 15 (1941), 526-533. Andersen vurderer her, at Tausen "delte den tyske Humanismes Begejstring for *Bibelstudium*", og hans teologis lutherske aspekter fremkom ved en gradvis udvikling af hans humanistiske udgangspunkt (527f).
22. Se hans korrektion af Luther-begejstringen ved reformationsjubilæet 1936 i hans *Den danske Kirke og den lutherske Arv. Särtryck ur "Från Skilda Tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmquist"* (Lund: særtryk 1938), hvor han kritiserer brugen af termen 'luthersk', som "man bör tale med Varsomhed om (...) som en faststaaende Störrelse", når man af forskningens resultater "og det foreliggende Kildemateriale" burde vente en reserveret position overfor en teologi, der "accepterer en Nutids dogmatisk Skoles, jeg kunde fristes til at sige ved 'Intuition' paaviste, Bestemmelse af Idéen uden Hensyn til den vitterlige Uenighed om den" (5). Andersen fremhæver Tausen som repræsentant for en 'lutherdom', der kontra gnesiolutheranerne ikke "manglede Forstaelse for det gode i det naturlige Menneskes Sjæleliv som betydningsfuldt for Guds Rige" (32). Tausen indrulleres her i Andersens kritik af den ortodokse/gnesiolutherske opfattelse: "med Barthianismens Kristendomsforstaelse parallelle Foreteelser" (33).

saa afvigende”. Tausen tager derfor ikke principielt “Stilling til Realpræsensens Virkelighed” eller mangel på samme.²³

Den 'humanistisk-reformatatoriske' Tausen

Niels Knud Andersens undersøgelser af de danske prædikanters teologiske tendenser i *Confessio Hafniensis* (1954) knytter reflekteret an til den hidtidige forskning, men udstikker samtidig også en ny retning.²⁴ Andersen søger at bestemme de danske prædikanters 'kristendomstype' ved en komparativ udredning.²⁵ Til dette formål gør han også udstrakt brug af Tausens skrifter. Han afviser ligeledes Tausen som københavner-bekendelsens forfatter; en endnu ikke generelt antaget holdning i samtidig forskning på trods af C. Sonnenstein Wendts lignende resultat i 1860.²⁶

Andersen skriver om Tausens skrifter, at de “har et mindre lovmæssigt, mere luthersk Præg end Malmølitteraturen; i flere Lærespørgsmaal kan der paavises Afvigelser, men ogsaa Tausen giver dog Udtryk for et humanistisk-reformatorisk Kristendomssyn”. Andersen fastslår også, at “Prædikanterne afviger fra Luther og tilslutter sig den humanistiske Reformationstype, og at de overhovedet, trods en vis Radikalisme, dog ikke bryder med katolsk Kristendomssyn og Tankegang i samme Grad som Luther”. Der synes imidlertid “at være en Divergens mellem Reformatorerne i Viborg [dvs. Tausen] og Malmø” (Andersen 1954, 427; 436; 435). Andersen antyder – som i sin tid L. Koch – Tausens særlige fokus på ordet som nådemiddel. Dertil, at “Tausens *Tilegnelse* af de reformatatoriske Tanker bærer Præg af, at han selv har siddet under Luthers Kateder”. Noget i modstrid med sin afsluttende konklusion fastslår Andersen, at med Tausens blot moderat formalistiske skriftsyn tillige med forsvaret for Luther, “gaar Linien videre til Palladius” (Andersen 1954, 122f/n. 175). Også kristologisk lærer Tausen på linie med bl.a. Peder Laurentsen, men nærmer sig Luthers forståelse af retfærdiggørelsen, da Kristus for Tausen er “wor

23. J. Oskar Andersen, “Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestidspunkt”, særligt af *Historisk Tidsskrift* 11.I (1945), 1-149; 334-447 (133f).

24. N.K. Andersen, *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530. Studier i den begyndende Reformation* (København: Gad 1954).

25. Andersens metode skyldes Sven Kjöllnerström (jf. Knud Banning, “In memoriam Niels Knud Andersen”, *KS* (1988), 9-16 (10)), med forbillede f.eks. i *Missa Lincopensis. En liturgi-historisk studie*, Samlinger och Studier till Svenska Kyrkans historia 4 (Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1941), kap. IV, 110ff.

26. C. Sonnenstein Wendt, “Om reformatorerne i Malmö och de första lutherska presterna derstädes”, *KS* 2.II (1860), 128-235. Bekendelsen tillægges her – som hos N.K. Andersen – Peder Laurentsen. Sonnenstein Wendt fulgtes ikke af bl.a. Kornerup 1932, Christensen 1942, Friis 1945.

skienck och exempell” (Andersen 1954, 155).²⁷ Hos Tausen finder man ligeså Guds lov over kongemagten, og en nuanceret kaldstanke træder derfor i baggrunden. Dette er et typisk udtryk for en ‘teokratisk’ eller ‘biblicistisk’ forståelse, som Tausen og de øvrige prædikanter har overtaget fra den senmiddelalderlige humanisme (Andersen 1954, 390). Det er karakteristisk, at Andersen observerer, at Tausen når til et tilnærmelsesvist ‘luthersk’ standpunkt, men til stadighed er påvirket af de humanistiske tendenser. Det gør sig også gældende i ekklesiologien, som allerede Engelstoft så i 1836 (Andersen 1954, 175ff, jf. Engelstoft 1836, 170ff). I forbindelse med messen finder Andersen, at Tausens uafklarede standpunkt om f.eks. realpræsens må være afhængigt af nogle af Luthers tidlige sermoner og et nadversyn, som genfindes hos Luther i *De Captivitate Babylonica* og hos Melanchthon i *Loci communes*. Tausen rummer ifølge Andersen både humanistiske, ‘almentprotestantiske’ tendenser og ‘lutherske’, men formår ikke at kombinere disse momenter teologisk konsistent.

P.G. Lindhardt tilsluttede sig N.K. Andersens ‘humanistiske’ bestemmelse, hvilket bl.a. udtrykkes i *Den danske Kirkes Historie III*.²⁸ Alligevel finder han det tydeligt, at Tausen “har været under *Luthers direkte påvirkning*” (Lindhardt 1965, 331). Tausens skriftsyn “var friere og mere luthersk end de reformatorers[,] som blot forlængede bibelhumanismens linie til kirkebrud”. I Lindhardts *Nederlagets mænd* skærper han fokuseringen på den humanistiske tendens, idet han skriver, at “Tausen, når han skelner mellem det levende ord og den døde skrift[,] har lært af Luther (...) – men Luthers frie bibelsyn og kvalitetsbestemte kritik af de enkelte skrifter i NT (...) – havde han ikke tilegnet sig; selv den mest ‘lutherske’ af de danske prædikanter sad fast i bibelhumanismens biblicisme og var ikke upåvirket af sværmeriets lære om Helligåndens direkte åbenbaring i den enkelte, udenom og forud for ‘ordet’”.²⁹

4. Det lutherske svar

I kontrast til Andersen og Lindhardt udarbejdede en kreds omkring den københavnske professor Hal Koch en studie over Tausens po-

27. Jf. Hans Tausen, “Edt kort antswor” (1529), *Smaaskrifter af Hans Tausen*, red. H.F. Rørdam (København: Thiele 1870), 71; WA 10. I, 1, 8ff.

28. P.G. Lindhardt, “Reformationstiden 1513-1536”, *Den danske Kirkes Historie III* (København: Gyldendal 1965), 105-430.

29. P.G. Lindhardt, *Nederlagets mænd. Det katolske bispeveldes sidste dage i Danmark* (København: Gad 1968), 112f.

stil.³⁰ Det er bemærkelsesværdigt, hvor tydelig forskel, der består mellem anskuelsen af en humanistisk indflydelse og Koch-kredsens afgjorte bestemmelse af Tausens teologi som “klar og uforfalsket witembergsk lutherdom”.³¹ Hal Koch har ved studierne slet ikke fået bekræftet “tesen om den bibelhumanistiske karakter af den kristendom, som det danske folk fik forkyndt”, og som i særlig grad er udtrykt i Tausen postil – “der nu engang [stammer] fra ‘den danske Luther’”. Koch skriver, at de fremlagte undersøgelser “sigter på væsentligt at korrigere en opfattelse, som i de seneste års fortolkning har været temmelig enerådende” og afgørende vise “hans direkte afhængighed af Luther.”³² Det er den grundlæggende tese for *Tro og Tale*'s studier: Tausen repræsenterer en decideret luthersk teologi i dansk kontekst.

Finn Fosdals bidrag er en undersøgelse af Tausens forhold til Luthers kirkepostil. Studiet ligger formalt og teologisk i forlængelse af Kornerups undersøgelser. Opgavens karakter er “en tekstmæssig prøvelse af de to postillers indbyrdes forhold”. Metoden er kritisabel, især da han ved hjælp af Gerhard Ebeling antager, at Tausens prædikener “påfaldende nøje” stemmer overens med Luthers mundtlige prædikener.³³ Han påstår her, at Tausen personligt er blevet så fortrolig med Luthers udtryksform, at han har kunnet applicere denne mundtlighed i sin redaktion af kirkepostillens skriftlige prædikener og herved “skabe en ydre overensstemmelse med ‘den typiske Lutherprædiken’” (Fosdal 1963, 60). Et postulat, der reflekterer Fosdals ‘lutherske’ bestemmelse af Tausens teologi og metode. Fosdal konkluderer, at Luthers kirkepostil er det litterære forlæg for Tausens postil,

30. I antologien *Tro og Tale. Studier over Hans Tausens postil*, red. K.E. Bugge, Kirkehistoriske Studier 2. XIX (København: Gad 1963) [herefter *Tro og Tale*].

31. H. Koch, “Epilog”, *Tro og Tale*, 215-222 (216).

32. H. Koch 1963, 215f. Når han taler om et korrektiv, så sigter han naturligvis mod Andersen, Lindhardt og J. Oskar Andersen, som “ikke [kunne] blive træt af mundtligt og skriftligt at hævde, at den såkaldte ‘lutherdom’ var et uhistorisk hjerneskind skabt af den systematiske teologi uden ‘historisk realans’”. Kochs epilog til *Tro og Tale*'s studier er ganske polemisk med brod mod “denne grundopfattelse af dansk reformatorisk kristendom – at den er bibelhumanistisk og melanchthoniansk” (215). Lindhardt kritiserede samme år – så vidt man kan i en nekrolog – Koch for kun at give “en kort og skitse-mæssig gennemgang af Tausens forkyndelse, der – vist lovlig håndfast – bestemmes som genuint luthersk og ikke bibelhumanistisk”, se “In memoriam Hal Koch”, *KS* 7.V, (1963-65), 209-236 (231).

33. F. Fosdal, “Luthers kirkepostil og Hans Tausens Postil”, *Tro og Tale*, 15-126 (59), jf. G. Ebeling *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik* (1942/Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1969), 464ff.

ligesom Tausens faktiske forkyndelse “tilhører den Lutherske prædiken-type” (Fosdal 1963, 124; 126).

K.E. Bugge tager udgangspunkt i Henrik Ivarssons *Predikans Uppgift* (dvs. prædikenens intention).³⁴ Bugge fremhæver, hvordan Tausen omtaler Kristi forkyndelse parallelt med hans nærvær i ordet. Bugge mener konstant at se allusioner til en alment forstået Luther. F.eks. i Bugges udledninger af betydningen af ordets virkning³⁵ hos Tausen: For det første, at troen kommer af hørelsen; for det andet, at forkyndelsen er udøver af nøglemagten: “Denne lutherske opfattelse findes også hos Tausen”, skriver Bugge og fremhæver som belæg noget uovervejede *Judicium de excommunicatione* fra Tausens senere forfatterskab (1557).³⁶ Konklusionerne er flertydige og kunne på sæt og vis også ligge til grund for L. Kochs ‘filippistiske’ vurdering fra 1880.

Poul Christensen beskæftiger sig med Tausens skriftsyn, men om-tolker skriften som lære til, hvad han ganske uklart beskriver som “hebraisk tankegang”. Og således får han lære til at betyde frelse: “Tausen [er] her i nøje overensstemmelse med lærefaderen Luther”.³⁷ I Christensens andet bidrag finder han “karakteristiske udtryk for bibelhumanismen”, hvilket dog ikke ændrer ved, at Tausen var “mere moderat og ‘luthersk’ end malmøreformatorerne”.³⁸

Viggo Mollerup analyserer forholdet mellem lov-evangelium og tro-gerninger. I den forbindelse retter han opmærksomheden mod Tausens udlægning af epistlen fra Gal. 3. Mollerup fremhæver træk, der virkelig synes inspirerede af Luther, og vurderer, at denne udlægning “på samme tid [er] selvstændig og et af de tydeligste eksempler på, at Tausen har lært hos Luther”.³⁹

Peter Stokholm Andersen forsøger at bestemme Tausens teologi, som den kommer til udtryk i skrifterne udenfor postillen og fremhæver naturligvis Tausens *Edt kort antswor* (1529). Han finder, at Tau-

34. K.E. Bugge, “Opfattelsen af prædikenens funktion i Hans Tausens Postil”, *Tro og Tale*, 127-138, jf. H. Ivarsson, *Predikans Uppgift. En typologisk undersökning med särskild hänsyn til reformatorisk och pietistisk predikan* (Lund: G.W.K. Gleerup 1956).

35. Bugge skriver senere ‘forkyndelsen’ – men der må vel i sammenhængen skelnes mellem selve ordet (dvs. forkyndelsen) og gerningen (dvs. virkningen)?

36. Bugge 1963, 131. M. Schwarz Lausten påviste i *Christian den 3. og kirken (1537-1559)*, Studier i den danske reformationskirke 1 (København: Akademisk Forlag 1987), 202ff, at dette skrift delvist er afskrevet fra Calvins *Institutio*.

37. P. Christensen, “Hans Tausens skriftopfattelse efter postillen”, *Tro og Tale*, 139-150 (144; 146).

38. P. Christensen, “Postillens forhold til de 43 artikler”, *Tro og Tale*, 189-214 (195; 214).

39. V. Mollerup, “Lov-evangelium, tro og gerninger i Hans Tausens Postil”, *Tro og Tale*, 151-172 (154).

sens skriftsyn er tæt på Luthers, og skriver, at Tausen ved, “at den hellige skrift (...) er sekundær i forhold til *det talte ord*”.⁴⁰

I et tillæg til *Tro og Tale* er optrykt Ole Rydal Kristensens afhandling om Tausens nadversyn.⁴¹ Rydals arbejde er med, fordi “[h]ans undersøgelse har ført ham til resultater, der stemmer godt overens med de synspunkter, der har været rådende i vor kreds”, som det hedder i forordet (*Tro og Tale*, 5). Rydal søger at afvise L. Kochs formodning, at Tausen var filippist, men går videre og vil også afvise N.K. Andersen. Retorisk spørger Rydal, “om det ikke snarere forholder sig således, at Tausen er den eneste *virkelig* lutherske teolog herhjemme på reformationstiden – ikke blot den eneste lutherske *prægede*” (Rydal 1963, 226)? Tausen er blot “[i] kampens hede (...) gået ind på en mere ‘fælles-reformatorisk’ linie”, og der er “næppe nogen tvivl om, at han bliver stående som ‘den danske Luther’” (Rydal 1963, 236). *Tro og Tale*-kredsen vil på bekostning af teologiske iagttagelser fastholde en ‘luthersk’ Tausen. Det skyldes “en gammel og indgroet mistillid til et værk (...), der – al værkets lærdom til trods og dets brud med tidligere opfattelse af Hans Tausen og hans tid – (...) var forfejlet”, nemlig N.K. Andersens *Confessio Hafniensis*.⁴²

5. Det alternative svar

Tro og Tale's afgjorte konklusioner medførte modsvar. Bl.a. Jens Glebe-Møller kommenterede vurderingen af Tausen som “en så god lutheraner som nogen”.⁴³ Også A. Kæseler kritiserede *Tro og Tale*'s “ret undskyldende antydninger” for at være uden blik for, at Tausens prædiken “ligger langt nærmere bibelhumanisme og reformert teologi end luthersk tankegang”.⁴⁴ Glebe-Møller skriver samstemmende, at Tausen alene sammenlignes med Luther, og med den anvendte metode har “forfatterne på forhånd afskåret sig fra at undersøge, om Tausen måske i virkeligheden var bibelhumanist. Eller Melanchthon-

40. P. Stokholm Andersen, “Hans Tausens kristendomssyn udenfor Postillen”, *Tro og Tale*, 173-188 (181).

41. O. Rydal Kristensen, “Hans Tausens nadverlære”, *Tro og Tale*, 225-236.

42. O. Rydal, “Hans Tausens nadver” (1970), *Tidehverv* 6 (1971), 57-64 (67). I overensstemmelse med *Tro og Tale* er også A.F. Nørager Pedersen i sin *Prædikens Idéhistorie* (København: Gyldendal 1980), hvor han applicerer en kerygmatiske teologi på Tausens prædiken, der har “*soteriologisk* relevans” og er “gedigen eksistentiel undervisning” (178; 187). Tausens prædiken er da den ‘lutherske’ i kontrast til Niels Hemmingsens ‘filippistiske’, didaktiske prædiken.

43. J. [Glebe-]Møller, “Var Hans Tausen lutheraner?”, *Præsteforeningens Blad* 13 (1964), 249-251 (249).

44. A. Kæseler, anmeldelse, *Dansk Teologisk Tidsskrift* (1965), 57-61 (59).

discipel. Eller noget helt tredje” – og “man kan da næppe komme uden om, at Tausen i det mindste fortolker Luther” (Glebe-Møller 1964, 249f). I 1970 udbreder Glebe-Møller problemstillingen til en generel undersøgelse af de danske reformatorers afhængighed af Luther, hvilket må bero på vedkommendes overensstemmelse med Luthers eget tankekompleks. Skulle en dansk teolog have forstået Luther, så er han højst sandsynligt ikke nået til en “særlig nuanceret forståelse af hans tænkning”, og han har “i hvert fald ikke (...) forstået ham på samme måde som vi i dag – eller nogle teologer i dag – forstår ham” (Glebe-Møller 1970, 154).⁴⁵ Glebe-Møller argumenterer for, at de danske prædikanter i nadversynet står nær Melanchthons opfattelse, “mens Hans Tausen tydeligvis er stærkere luthersk (i snæver forstand) orienteret”, om end f.eks. Tausens forudsætning af tro forud for sakramente (modsat CA) “igen minder om Melanchthon”. Nok var Tausen (med sine ‘kolleger’) “i det væsentligste” ‘lutheranere’, men overalt, hvor Melanchthon afviger fra Luther, der er de “– som man kunne vente – i overensstemmelse med Melanchthon” (Glebe-Møller 1970, 175; 177f).⁴⁶

Martin Schwarz Lausten og det wittenbergske

Schwarz Lausten berører i flere centrale udgivelser Tausen. Hans vurderinger står i gæld til såvel J. Oskar Andersens som N.K. Andersens.⁴⁷ Schwarz Lausten anskuer den danske reformationsbevægelse som ‘luthersk’, forstået som wittenbergske, dvs. både ‘luthersk’ og ‘filippistisk’ i snæver forstand. Imidlertid refererer han også generelt til N.K. Andersens humanistiske bestemmelse.⁴⁸ Schwarz Laustens før-

45. J. Glebe-Møller, “Var de danske reformatorer lutheranere?”, *Præsteforeningens Blad* 10-11 (1970), 153-161; 172-178 (154). Bemærkningen er vendt polemisk mod bl.a. Leif Granes *Protest og Konsekvens. Faser i Martin Luthers tænkning indtil 1525* (København: Gyldendal 1968), hos hvem der må “være løbet megen kierkegaard-snak i stranden” før en sådan Luther-beskrivelse, Glebe-Møller (1970) 154.

46. En lignende konklusion drages hos Anita Hansen i “At prædike eller studere meget – om Hans Tausens og Niels Hemmingsens homiletik”, *Dansk Teologisk Tidsskrift* (1994), 267-279, der med udgangspunkt i Melanchthons skriftsyn – eksemplificeret ved udlægningen af 1. Tim. 4,13 – ikke finder en indre modsætning mellem Tausen og Hemmingsen, men kun en ydre formel forskel i homiletisk metode, jf. Glebe-Møller, “Melanchthon som fortolker af 1. Tim. 4,13”, *KS* 7.VI (1968), 520-524.

47. Schwarz Lausten, der har lært hos N.K. Andersen, anser J. Oskar Andersen som forbillede, jf. “Religion og politik. Religion og integration”, *KS* 2009, 273-294 (277f).

48. Schwarz Lausten skriver med grundlag i N.K. Andersens resultater, f.eks. i *Reformationen i Danmark*² (København: Akademisk Forlag 2002), “at de danske prædikanter hørte til den humanistisk-reformatoriske bevægelse” (70), selvom “[e]n

ste udgivelse om Tausen var en række skrifter, bl.a. Tausens udgave af Luthers dåbsritual, *En ret christelig Fadzon at christne Børn med paa danske* (1528), som danner baggrund for den københavnske håndbogs ritual fra 1535.⁴⁹ Ligeledes har Schwarz Lausten fremdraget flere nye oplysninger om Melanchthons forhold til den danske reformation og identificerer også Tausen som modtageren af et af de i Danmark bevarede breve fra Melanchthons hånd.⁵⁰ Her finder man måske årsagen til, at Schwarz Lausten i *The Oxford Encyclopedia of the Reformation* skriver, at Tausen “stood near Luther on important points (...) however, that as far as the law and its application were concerned, he came close to Phillip Melanchthon’s idea, and this also applied to his idea of the relationship between spiritual and secular authorities”, ligesom han i *Judicium de excommunicatione* anvendte Calvins *Institutio*.⁵¹ Dette uddybes i *Christian den 3. og kirken*, hvor han, øjensynligt selv overrasket, skriver, at “[d]et kan naturligvis virke forbløffende, at Hans Tausen – ‘den danske Luther’ – her i den grad læner sig op ad Calvin” (Schwarz Lausten 1987, 206). Om Tausens ‘filippistiske’ tanker om øvrigheden hedder det, at kongen – “på god melanchthonsk vis, direkte [skal] gå ind i et aktivt arbejde for den lutherske kirke” (Schwarz Lausten 1987, 112), hvilket Schwarz Lausten særligt ser udtrykt i fortalen (ca. 1532) til Tausens oversættelse af Luthers svar på det kejserlige mandat (1531), men også i ‘præ-

mand som f.eks. Hans Tausen (...) synes at stå Luther nærmere” (73). Men et moderne overblik over “humanismens idéindhold, reformkatolikkernes holdninger, Luthers teologi, den særlige sydtyske bibelhumanistiske indstilling, og på det grundlag konstatere nuancer, forskelle og modsætninger”, havde og kunne “de implicerede parter af gode grunde ikke”. Men “[d]er er ingen tvivl om, at de danske prædikanter selv har følt sig som gode lutherske teologer” (74). En særskilt ‘luthersk’ bestemmelse af Tausen findes tydeligvis også hos ham, f.eks. i den af Christensen 1942 stærkt afhængige Schwarz Lausten, “Hans Tausen – 500 år”, *Ribe Stiftsbog* (1994), 3-14 (6): “[D]et [er] hævet over enhver tvivl, at Hans Tausen her [i Wittenberg] blev omvendt til evangelisk luthersk kristendom”; ligeså i “La Riforma luterana in Danimarca e Norvegia e Hans Tausen”, *Storia religiosa de populi nordici*, Europa ricerche 2, red. F. Citterio m.fl. (Milano: Centro Ambrosiano 1995), 161-176 (172): “[S]ua teologia, sia molto dipendente dal suo maestro Martin Lutero”; og “buona ragione si può ancora considerare attuale per lui quella definizione, tramandata nei secoli, di ‘Lutero danese’” (174).

49. *En håndbog for sognepræster 1535*, Skrifter fra Reformationstiden I, red. M. Schwarz Lausten, I. Bom (København: Gad 1970). Dåbsritualet er tidligere trykt i *KS* 1.II (1853-1856), 547-559.

50. 10. maj 1549, Melanchthon til Tausen, afskrift i *Håndskriftsamlingen*, Bøll, brevsamling, D. 146, 4. Trykt som brev til NN i *CR* 7, 403, nr. 4529, jf. Schwarz Lausten *Melanchthoniana in Dänemark* (1979), oversigt på Bibliotek for Kirkehistorie, Københavns Universitet.

51. M. Schwarz Lausten, art. “Tausen, Hans”, *The Oxford Encyclopedia of the Reformation IV*, red. Hans Hillerbrand, (Oxford: Oxford University Press 1996).

dikanternes andragende' fra 1536. Ved en sammenligning af håndskriften sandsynliggør Schwarz Lausten, at Tausen er forfatteren til det bekendte andragende.⁵² Postillen betragtes i Schwarz Laustens *Tyrkerfrygt og tyrkerskat* med henblik på Tausens syn på islam.⁵³ Jeg har tidligere påpeget, at Schwarz Lausten i sin undersøgelse har overset Tausens *Pater Noster/met en føye forklaring/Oc den lxxi. Psal. som er den hellige Kirckes euige Bøn* (Wittenberg: 1552), som måske er en "dansk slags 'Türckenbüchlein'".⁵⁴

Schwarz Lausten opfatter de danske reformatorer – og heriblandt Tausen – som 'lutheranere', men forstået bredest muligt som wittenbergske. Vigtigst for Schwarz Lausten er det imidlertid, at Tausen og de øvrige danske prædikanter på trods af teologiske differenser har opfattet sig selv som 'lutheranere'.

Nyeste værker

Der er ikke meget nyt om Tausen.⁵⁵ I 500-året for Tausens fødsel i 1994 blev det alene til nogle få udgivelser, bl.a. Torben Svendrup populært anlagte *Hans Tausen, den danske Luther*. Med denne titel er Svendrup i overensstemmelse med Røns værk fra 1757. Blandt de nyeste bøger om Tausen er Torben Brammings portræt i *Fire store ripensere*.⁵⁶ Bramming anvender et utilstrækkeligt materiale (primært Rørdam 1864-66 og Christensen 1942), og altmodisch hedder det f.eks. om Laugesens gravskrift, at "[m]an mærker troen på, at Gud

52. Schwarz Lausten 1987, 110. Andragendet findes optrykt hos Engelstoft 1836, 185-188 og W. Norvin, *Københavns Universitet (II) i Reformationens og Orthodoksiens Tidsalder* (København: Gyldendal 1940), 1-3. Norvin daterer andragendet til 1537, men Schwarz Lausten 1987, 110/n.1, må have ret i en datering lige efter Københavns overgivelse 29. juli 1536.

53. M. Schwarz Lausten, *Tyrkerfrygt og Tyrkerskat. Islamofobi, religion og politik hos teologer og regenter i reformationstidens Danmark* (København: Anis 2010), 80-82.

54. R.H.C. Dreyer, "Men hand sammenscreff selff sin Alchoran – om Tausen og tyrkerne", *Præsteforeningens Blad* 41 (2010), 867-872 (868). I Schwarz Laustens *Kirke og synagoge, holdninger i den danske kirke til jødedom og jøder i middelalderen, reformationen og den lutherske ortodoksi* (København: Akademisk Forlag 1992) findes en undersøgelse af Tausens syn på jøder, 187ff; 289ff.

55. Selvom der i nærværende artikel ses bort fra almene historieværker, bør Alex Wittendorfs bidrag til *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie VII*, red. Olaf Olsen (København: Gyldendal/Politiken 1989), alligevel fremhæves, da den tilstræber en 'mentalitetshistorisk' metode (jf. f.eks. I. Kyrre og A. Wittendorf, "Historiesyn og Lutherforskning", *Historisk Tidsskrift* 15.I (1986), 103-130). Imidlertid beskrives Tausen ud fra den foreliggende litteratur uden nye perspektiver.

56. T. Bramming, *Fire store ripensere – 250 års national identitet i en vanddråbe. Set gennem Hans Tausen, Peder Hegelund, Anders Sørensen Vedel og Hans Adolph Brorsons liv og værk* (Ribe: Taarnborg 2008).

har været med ham [Tausen] med sit forsyn”. På samme måde beskrives Wittenberg som “det store vendepunkt” og som stedet, hvor Tausen lærte, “at studiet af Bibelen var en frigørelse” etc.⁵⁷ På sin vis er ringen sluttet – på trods af århundreders intens granskning af kilder og nye teologiske vurderinger, så er de nyeste værker om Tausen knap berørt heraf: Tausen er ‘lutheraner’ om nogen. Svendrup og Brammings bidrag bekræfter således den folkelige opfattelse af Tausen som B.S. Ingemanns plovkøring eller N.Aa. Barfoeds kristeligt-ideale forbillede.

Udenlandske betragtninger

I udenlandske værker er det karakteristisk, at Tausen ofte udpeges som den væsentligste danske teolog i reformationstiden. Werner Elert fremhæver den danske reformation som udsprunget af folket, jf. Tausen, hvis “erstes Auftreten in Viborg vollkommen spontan [ist]”.⁵⁸ E.H. Dunkley beskriver i *The Reformation in Denmark* i angelsaksisk stil den danske reformation ved hjælp af Oskar Andersens arbejder. Tausen var *primus inter pares* i reformationsbevægelsen, men “[t]o call Tausen (...) ‘the Danish Luther’ is a misnomer”. Praktisk-liturgisk var han som Luther tro mod traditionen, men han “did not remain an exact exponent of Lutheranism”; og de danske reformatorer var “first and foremost Danes, who bequeathed to posterity a form of Christianity acceptable to their countrymen, and a Church liberal, evangelical and national”.⁵⁹ Ellers nævnes Tausen i den engelsk/amerikanske litteratur som f.eks. “a missionary preacher” blandt “former Wittenberg students”, der blev “active Lutheran reformers”.⁶⁰ Den angelsaksiske litteratur er præget af ældre tilgange, og Tausen står så sent som 1991 stadig som forfatter af prædikanternes *Confessio Hafniensis* fra 1530 hos Euan Cameron.⁶¹ Også i *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon* hedder det forældet, at Tausen “war Schüler des Humanisten Borup”, hvilket er en påstand,

57. Bramming 2008, 39; 41. Man må dog fremhæve Brammings danske oversættelser af Laugesens gravskrift og det relevante Viborg-afsnit af gråbrødrekrøniken, 38f; 42ff. Bramming er ikke indlæst i den hidtidige forskning, hvilket bl.a. kommer til udtryk i hans behandling af postillen, hvor man kunne forvente en afhængighed af *Tro og Tale*, idet ibid. jo understøtter Bramming, ligesom gennemgangen af *Judicium de excommunicatione* (65ff) ikke nævner Schwarz Lausten 1987’s konstatering af Calvin-afhængigheden.

58. W. Elert, *Morphologie des Luthertums II* (1931/München: Beck 1965), 229.

59. E.H. Dunkley, *The Reformation in Denmark* (London: S.P.C.K. 1948), 129ff.

60. G.R. Elton, *Reformation Europe 1517-1559* (London: Collins 1963), 125; James D. Tracy, *Europe’s Reformations 1450-1650* (New York m.fl.: Rowman & Littlefield 1999), 171.

61. E. Cameron, *The European Reformation* (Oxford: Clarendon 1991), 273.

der stammer helt tilbage fra i hvert fald Ove Malling i 1777.⁶² Interessant er Gottfried Bitters bidrag til *Theologische Realenzyklopädie* om prædikenen, hvor han slår ned på Tausens postil, som adskiller sig fra Luther ved sin "schlichterbaulicher und (...) ganz unpolemischer Texterklärung".⁶³

6. Sammenfatning

Beskæftigelsen med Tausen har lige fra sin begyndelse o. 1570 bevæget sig indenfor to, alternativt tre overordnede spor: i) Et 'luthersk' defensivt spor og ii) et kritisk. Det kritiske spor er senere blevet suppleret eller nuanceret som iii) 'humanistisk' eller 'filippistisk'. Det er dog karakteristisk for samtlige positioner, at de generelt bevæger sig indenfor et kontroversteologisk forstået paradigme: Det første defensive spor (i) har af forskellige tidlige eller subjektive-teologiske årsager villet fremdrage Tausen som "den danske Luther". De har altså antaget, at en rubricering af Tausen burde være 'luthersk'. Dette har gjort sig gældende både receptionshistorisk fra Laugesen over 1800-tallets folkelige fremstillinger til senest Svendrup og Bramming og ligeså forskningshistorisk, altså akademisk, fra Pontoppidan, Røn, Wøldike til Engelstoft og Rørdam, og i det 20. århundrede især hos Severinsen, Kornerup og Christensen.

Det andet kritiske spor (ii) har med dets forskellige betoninger bevæget sig fra ortodoksiens skeptiske reception hos bl.a. Resen over den historiske kritiks skærpede kildelæsning hos Paludan-Müller m.fl. til modererede teologiske konklusioner (iii) som L. Kochs. Artiklen viser, at disse i det 20. århundrede bliver suppleret og underbygget af J. Oskar Andersen og N.K. Andersen ved undersøgelsen af de danske reformatorers 'kristendomstype'. Ved en europæisk perspektivering af den danske reformation underbygger en komparativ metode, at den danske reformationsbevægelse ikke var absolut 'luthersk'. Den var netop en differentieret bevægelse, som var påvirket af senmiddelalderen. De danske reformatorer – og heriblandt Tausen – drog af deres 'humanisme' nogle (radikale) konsekvenser. I den forstand har eftertiden opfattet især Tausen som 'lutheraner'.

62. J. J. Seidel, art. "Tausen, Hans Andreas [sic!]", *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon XI*, internetudgave 1996/1999; O. Malling, *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (København: 1777/Gyldendal 1992), 418f, byggede på J. Møllerus, *Cimbria literata I-III* (København: 1744).

63. G. Bitter/M. Splonskowski, art. "Predigt", "VIII Evangelische Predigt vom 16. bis 18. Jahrhundert, 1. Reformation, 1.4 Außerdeutsche Entwicklung", *TRE* (1997).

Det er klart, at N.K. Andersens provokerende resultat, at 'den danske, lutherske reformation ikke var en luthersk reformation', affødte indvendinger. Det sker først og fremmest i *Tro og Tale* med Hal Kochs defensorat for "den danske Luther, den danske reformations ubestridte førstemand" (H. Koch 1963, 216). Heroverfor står Glebe-Møllers 'analytiske' tilgang med en negativ bestemt præmis: Tausen var (nok) ikke 'lutheraner', i hvert fald ikke 'dogmatisk' postuleret. Schwarz Lausten antager derimod en ældre, almen forståelse af det 'lutherske'. Tausen og den danske reformatoriske teologi er her in-ternt divergerende som enten 'humanistisk' eller 'wittenbergsk', men 'luthersk' på grund af disses selvopfattelse.

Konsekvenser

Den historiografiske undersøgelse har påvist en indirekte korrespondens mellem Tausen og Luther. Receptionen og forskningen har derfor antaget og til dels påvist, at der f.eks. ved en læsning af Tausens skrifter kommer en alment 'reformatorisk' teologi til udtryk. Den kan så (a-)historisk analyseres ud fra divergerende teologiske positioner, som ikke skal forstås som kontraster, men indbyrdes afhængige nuancer. Artiklen forsøger således ved denne receptions-historiske påvisning at bane vej for en tilgang, der forstår den historiske Tausen som en syntese af kontinuitet som f.eks. munk, teolog etc. og nybrud, det vil sige konsekvenser af hans teologi, såvel intenderede som reciperede, uanset hvad tidligere tilgange har betegnet som dette eller hint.⁶⁴

64. En teologihistorisk læsning vil nemlig ikke kunne forholde sig til Tausens – eller rettere skrifternes – virkelige intention: At Tausen nok selv ville betragte sin teologi som 'luthersk'. Men i kraft af receptionen og teologiens historiske nuancering vil en involveret beskæftigelse med Tausens egne skrifter betyde, at evt. ikke-intenderede positioner og konsekvenser bliver bragt frem: Det vil sige, at Tausens teologiske position eller teologiske forståelser ahistorisk analyseres ud fra divergerende teologi(er) og særligt i komparation med Luther. Imidlertid er disse forskellige teologier (så at sige teologiske etiketter som 'luthersk', 'zwingliansk' etc.) reelt set indbyrdes afhængige i kraft af at være en del af syntesen *den* 'reformatoriske' teologi som sådan. Jf. B. Hamm, "Einheit und Vielfalt der Reformation – oder: was die Reformation zur Reformation machte", *Reformationstheorien*, red. B. Hamm, B. Moeller m.fl. (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1995), 57-127, og Dreyer 2010a, 111ff/383.